

MAZSU JÁNOS

Jegyzetlapok egy város történeti fejlődésének értelmezéséhez: 'debrec(z)eniség' és/vagy/versus 'debrec(z)enség'?

Aki egy város fejlődéstörténetében el akar igazodni, annak a szaktudományos megközelítések sokaságával, diszciplínákká izmosodott segédtudományokkal, résztudományokkal kell szoros ismeretségbe kerülnie, szekérderéknyi szakirodalmat átlapoznia vagy éppen tanulmányoznia. A napi publicisztikai szintet meghaladó diszciplináris közelítések a specializálódás miatt – kevés kivétellel – gyakran alig tudnak egymásról, más tudományág/ak kutatási eredményeiről, kutatási tárgyuk látszólagos azonossága (hasonlósága) esetén sem nagyon cserélnek véleményt, érdemi (a megismerés, a megértés és a tanulás szándékát hordozó) interakcióra, netán együttműködésre, csak kivételesen kerül sor közöttük. Debrecen esetében is kiterjedt tudományos műhelyek (történettudomány/ok, erős helytörténet, településföldrajz, szociológia, gazdaságtudomány, néprajz, kulturális antropológia, irodalom- és művészettörténet – karöltve művelődéstörténettel és egyháztörténettel –, háttérben a debreceni felsőoktatási intézmények és közgyűjtemények sorával) kutatják a cívis város évszázadait: átfogó igényű diskurzus azonban ritkán alakult/alakul ki.

Fél évszázada már annak, hogy szaktudományos határokon átnyúló érdeklődést váltott ki a néprajzban és történettudományban egyaránt járatos Balogh István tanulmánya, amely azt a kérdést állította a fókuszába, hogy Debrecen történeti fejlődésének voltak-e (vannak-e) immanens sajátosságai, kialakult-e olyan entitás és identitás, amelyet tudományos szempontból joggal lehet önálló, megkülönböztető névvel illetni, vagyis beszélhetünk-e sajátos debreceni fejlődési útról: „*debreceniségről*”?¹ A közelmúltban egy, a társ szellemi műhelyeket és diszciplínákat is bevonó egyetemi műhely² vette fel újra a Balogh István által elkezdett diskurzus fonálát, amely kutatási programjában újrafogalmazta, újragondolta a feladatot: a kutatócsoport „történeti összefüggésben, a kora újkortól a 20. századig ívelő távlatban igyekszik vizsgálni a Debrecen-narratívákat és -reprezentációkat”, figyelve a történeti folyamatok értékelhető hozadékára, és kitekintéssel a napjainkig tartó utóéletre. A kötet szerkesztői világosan írnak a bevezetőben

¹ BALOGH István, *Debreceniség: Egy irodalmi fogalom története és társadalmi háttere*, Studia Litteraria, Tomus VII, 1969, 11–53; OROSZ István, *Debrecen és a magyar városfejlődés*, Alföld, 1971/12, 49–55.

² A Debreceni Egyetem Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet Magyar Emlékezhelyek Kutatócsoportja 2018. januári konferenciáján összegezte projektje kutatási eredményeit, amelyeket kötetben is kiadott: *A debreceniség mintázatai: Városi identitás és a lokális emlékezet rétegei a kora újkortól napjainkig*, főszerk. FAZAKAS Gergely Tamás, szerk. BÓDI Katalin, LAPIS József, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2020.

arról, hogy „a tudományterületek és megközelítési módok sokfélesége, a forráshasználati és szövegértelmező gyakorlatok gazdagsága” a debreceniség gazdagabb leírását és remélhetően mélyebb megértését is lehetővé teszi,³ ám kutatásaik középpontjában a ’debreczeniség’/debreceniség 19. század eleji retorikai konstrukciójának elemző rekonstrukciója és a megszületett fogalom későbbi sorsának szisztematikusan adatolt értelmezése áll.

Első jegyzetlap: a konstrukció

A kötet írásait olvasva egyértelműnek tűnik, hogy a kutatási eredmények zászlóshajója Debreczeni Attila *A debreceniség: Kazinczy és egy nyelvi paradoxon születése* című tanulmánya.⁴ A debreceniség mint retorikai konstrukció születésének elemzését Debreczeni Attila briliáns írása úgy végzi el maradéktalanul, hogy a szomszéd diszciplínából jöttek is nyugodt lélekkel mondhatják, az rendben, e területen talán nincs is további teendő. A módszertani teljes felvérteztség, a digitális adatbázisok birtokában (is) elvégzett holografikus teljességű vizsgálódás születési folyamatában elemzi a ’debreceniség’/debreczeniség’ kifejezést és annak kiteljesedő jelentéstartalmát egy nyelvújítás kapcsán kibontakozott diskurzusban. A szerző elemzésében finoman világosodik meg a vitát kezdeményező Kazinczy Ferencnek – a vita folyamatban is folytonosan alakuló, újraépülő és kiteljesedő – szándéka, vitapozíciója, mint ahogyan a diskurzus során teljeseedik ki és pozicionálódik a ’debreczeniség’ jelentéstartalma is.

Kazinczy induló vitapozíciója, a fenti elemzés szerint *első állomása* a multipozicionális diskurzus, amelyben az önálló véleménnyel bírók (’maga szemével látó’) diskurzusának egyik álláspontja az övé, amelyet egyenrangúnak kell és érdemes tekinteni a többi állásponttal. Ebben a vitapozícióban Kazinczyé a jó, fejlettebb (nyugati) mintákat követő, gyors fejlődést, korszerű és kulturális minőséget prezentáló, elitáriusan is magát demokratának tartó álláspont. A ’debreczeniség’ képviselői pedig Debrecen ’jobb fejei’, akik talán csak „felvilágosulatlanok”, akiket talán meg lehet győzni.

A vitapozíció *következő stációja* a duális, két fél közöttire szűkített vita, amelyben már Kazinczynak a magyar irodalom és a nyelv megújításában vallott nézeteit kritizálók egy csoportba szorultak, és őket jellemzi a ’debreczeniség’. A ’debreczeniség’ itt már a műveletlen, parlagias, parasztos/plebejus ’Pipa-céh’ horizontú, fejlődésellenes, magába zárt, mindent csak önnön mércéjével mérő provinciális, alantasabb kultúrát/ízlést jelent, amely ráadásul a fejlettebb, magasabb rangú és kifinomultabb ízléssel és formaművészettel szemben inkább a minden áron való eredetiséget abszolutizálja.

³ Előszó = Uo., 10.

⁴ DEBRECZENI Attila, *A debreceniség: Kazinczy és egy nyelvi paradoxon születése* = Uo., 24–71.

A második stáció diskurzusa torkollik bele egy *harmadikba*, egy dichotóm konstrukció vitapozíciójába,⁵ amelyben a vitapartner 'debreczeniség' egy olyannyira ósdiavított ízlést, lapos stílust, parlagias népies versformákat és dikciót, nehézkes nyelvet, szűk horizontú, maga mércéjű gondolkodást képvisel, hogy egyenrangú vitapartnernek nem is tekinthető, hanem lenézhető, lekezelendő. A nemzeti irodalom, a hazai kultúra fejlesztésére oly annyira alkalmatlan, hogy ennek csak a kazinczyánus álláspont lehet alkalmas, avatott útja-módja, képviselője pedig egyedül felkent vezetője a magyar irodalom megújításának. A kifejlett vitapozícióban a végső jelentéstartományába érkező, Kazinczy által mesterien megkonstruált 'debreczeniség' oly elrettentően negatív, a kazinczyánus elveken nyugvó álláspont oly fölényesen és egyértelműen emelkedett, egyedül célra vezető, hogy szándék szerint megsemmisülve kellett éreznie magát Kazinczy kritikusaiknak, azoknak is, akik Debrecenen kívül (például a Dunántúlon) éltek és alkottak, netán soha nem kerültek sem kulturális, sem egyházi, sem más kapcsolatba Debrecennel.

Ezen az úton volt Kazinczynak egy konzekvens további lépése a diskurzusban, amely felfedi a vita addig sem teljesen rejtett legitimációs célját. E *negyedik* fázisban a 'debreczeniség' fogalmát a *fejlettség* versus *elmaradottság*, a *neológia* (mint bölcs és eredményes megújulás) versus *ort(h)ológia* ellentétpárral az egész magyar kultúra szintjére emelte. Végül is ezért kellett a vita, és ezzé emelkedett a konstruált 'debreczeniség'.⁶

Ami egy céhbeli történész számára is kevésbé vitatható: a kazinczyánus 'debreczeniség' terminusnak mint retorikai alakzatnak van egy bemérhető születési időszaka (1797–1806), és születése utáni (poszt-Kazinczy) sorsa, de a 'debreczeniség'-nek mint terminusnak – az elemzett Kazinczy-diskurzusban kialakult jelentéssel és pozícióval – nincs kimutatható előélete, amelyből kibontható lenne „valamily debreceni önértelmezés, identitás”:⁷ sem negatív, sem pozitív 'debreczeniség'. Olyan önértelmezés pedig, amely egyenesen a nemzeti kultúra megújításának ambíciójaként vagy programjaként lenne értelmezhető, egyáltalán nem.

⁵ Kazinczy harmadik stációjú, kifejlett pozícióban megjelent 'debreczeniség' konstrukciója szerkezetében és legitimációs célrendszerében, de az utókorra gyakorolt óriási hatásában is igen hasonlít, megkockáztatom, fordított tükör előzménye Szekfű Gyula Széchenyi–Kossuth vitakonstrukciójának, amellyel Szekfű a reformkori polgárosodás diskurzusok sokszínűbb irányzatait egyetlen dichotóm diskurzus szerkezetébe préselte, ahol a negatív, a fejlődési programnak alkalmatlan, sőt nemzetvesztő a *doktriner liberalizmus* (Kossuth), viszont a bölcs, reálpolitikus reformokat képviseli, a magyar néplelek emanációját jelenti a *konzervativizmus* (Széchenyi képében hitelesítve). Bibó István fejtette fel a Szekfű Gyula által konstruált reformkori Széchenyi–Kossuth-vita dichotóm szerkezetét és legitimációs funkcióját is: Bibó István, *Eltorzult magyar alkat, zsákutcs magyar történelem* = B. I., *Válogatott tanulmányok*, Bp., Magvető, 1986, II, 569–619. Lásd még DÉNES Iván Zoltán, *A historikus Szekfű Gyula pályafordulója*, Bp., Akadémiai, 1976.

⁶ KAZINCZY Ferenc, *Orthologus és Neologus; nálunk és más Nemzeteknél*, Tudományos Gyűjtemény, 1819/11, 3–27.

⁷ DEBRECZENI, *i. m.*, 71.

Második jegyzetlap: „Kazinczy a történelemben”⁸

Az irodalomtörténet mellett a magyar történetírás is sokféle módon közelítette meg és dolgozta fel Kazinczy életművét: a történetírói érdeklődés középpontjában – Szekfű Gyula óta bizonyosan – az állt, hogy Kazinczy (és kora) előzménye volt-e a reformkori diskurzusoknak, amelyek a hazai polgárosodás lehetőségeit vizsgálták. Kimutatható-e folytonosság, vagy pedig a diszkontinuitás a meghatározó a jozefinista felvilágosult abszolutizmussal kacérkodó, vagy a korszak más reformista törekvései és a reformkori ’liberalizmus/nemesi szabadelvűség’ vagy a konzervativizmus reformrendszerei között.⁹ A magyar történetírást azért érdekelte a kontinuitás kérdése Kazinczy kora és a reformkor között, mert a reformkori diskurzusokból emelkedett ki a modern kori magyar fejlődés alapkérdése: miben áll a kialakult hazai válság (elmaradottság), hogyan lehet kijutni ebből (felzárkózó fejlődés), mi a célszerű útja-módja a fejlődésnek, és ki kinek az érdekei szerint vezényelheti a folyamatot (ez a diskurzus fókusza)?

A folytonosság vizsgálatának célja hosszabb történelmi perspektívából nem más, mint jobban érteni a reformkori viták és polgárosodási programok jellegét. Máig nagyhatású öröksége Szekfű Gyula teljesítményének és az általa kidolgozott konstrukciónak¹⁰ az alapállítása, miszerint a reformkori diskurzusok középpontjába helyezett Széchenyi–Kossuth-vitának nem lényegi előzménye az, ami a 18–19. század fordulóján történt, így természetesen Kazinczy és korának útkereső-reformer gondolkodása sem. Szekfű igaza nehezen vitatható abban, hogy az ipari modernizáció kihívása rendszeresen és üzemszerűen a birodalmi piacon és így a magyar gazdaságban is csak az 1830-as évektől bontakozott ki olyan kihívásként, amely válságként és megújulási kényszerként motiválta azt, amit magyar reformkorként ismerünk. Ebben, de csak ebben az értelemben a jozefinista/abszolutista birodalmi modernizáció és a 18–19. század tágabb fordulóján felbukkant reformerei és a reformkori polgárosodási diskurzusok/programok között *történelmi kontextusában* lényegi volt a különbség.

A felvilágosult jozefinizmus birodalmi modernizációs szándéka mögött még inkább hatottak a felvilágosodás eszméi és az induló ipari modernizáció/marketizáció nyomában kibontakozott egyensúlyborulás az európai nagyhatalmi rendszerben, a francia forradalom sokkjával tetézve. Történetíróink közül Benda Kálmán¹¹ nyomdokaiban

⁸ Gergely András kitűnő áttekintő írásának tömör címadását kölcsönöztem: GERGELY András, *Kazinczy a történelemben = Ragyogni és munkálni: Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*, szerk. DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Monika, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010, 285–293.

⁹ GERGELY ANDRÁS, *Egy nemzetet az emberiségnek: Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról*, Bp., Magvető, 1987; KOSÁRY Domokos, *Értelmiség és kulturális elit a XVIII. századi Magyarországon*, Valóság, 1981/2, 11–20; BENDA Kálmán, *A jozefinizmus és jakobinusság kérdései a Habsburg Monarchiában*, Történelmi Szemle, 1965/4, 388–422; BORECZKY Beatrix, *A magyar jakobinusok*, Bp., Gondolat, 1977; POÓR János, *Kényszerpályák nemzedéke, 1795–1815*, Bp., Gondolat, 1988.

¹⁰ SZEKFI Gyula, *Három nemzedék*, Bp., „Élet” Irodalmi és Nyomda R.T., 1920.

¹¹ BENDA, *A jozefinizmus, i. m.*; UŐ., *A magyar jakobinus mozgalom története*, Bp., Akadémiai, 1957.

haladva Miskolczi Ambrus¹² – Szekfű életművével is vitatkozva – részletes elemzésében vizsgálta Kazinczy és kora eszmetörténeti folyamatait és szerkezeteit, kritizálva, sőt sutba dobva a hazai történetírást domináló több korábbi megítélést. Miskolczi a Szekfű-epigonizmus és a vulgármarxizmus vadházassága szüleményének tekintette azt a recepciót, amelyik a *'rendi-nacionalizmus'* – később *'feudális nacionalizmus'*, illetve a *'demokrata'* fogalmak kombinációjával magyarázta Kazinczy eszmerendszerét.¹³ Miskolczi kutatásainak konklúziójaként kerülhetett be az újabb történetírói diskurzusokba Kazinczy életpálya-ívének finomabb értelmezése: a *'karrier-jozefinista'*, a *'titkostársasági demokratikus kultúra'*, majd a *'magántársasági demokratikus kultúra'* reprezentálta fejlődésterminológia. Gergely András megközelítésében pedig a *'kiváltságos elitista demokrata'* alapértelmezés gazdagította a hazai történetírói szemléletet. Gergely András szerint a – teljesítményük minősége által kiérdemelt – kiváltságos írók „köztársasága” lehet a kazinczyanus demokrata felfogás jelentéstartalma. Gergely korszakáttekintő elemzésében felsejlik egy általánosabb értelmezési szint is: milyen helyet foglalt el a vita (egészében pedig Kazinczy életműve) a modern kori magyar modernizációs/polgárosodási paradigma kontextusában?¹⁴ Gergely a tényleges (intézményes és interperszonális) folyamatosság helyett lényegesebbnek ítélte munkáiban, hogy a két korszak gondolkodói reagáltak-e az európai modernizációs folyamatok által felvetett éppen aktuális kérdésekre, és hogyan? Továbbá: a fejlődés alapkérdéseire adott válaszok között feltárható-e érdemi folyamatosság? Vagyis Kazinczy életműve és pályája esetében – a személyes életpálya egzisztenciális kérdésein túl – az alábbi, érdemi kérdésekre kell választ adni. Hogyan számolható fel a hazai elmaradottság (akkor elsősorban a magyar kultúra/nyelv területén)? Szerves fejlődés és/vagy (gyorsító pályás) mintakövetés a fejlődés preferált útja? Mire támaszkodhat és milyen feladatokat vagy éppen szerepeket kínál a motivált és célkitűző résztvevőknek a folyamat?

A korábbi kutatási eredményeken¹⁵ túl Miskolczi Ambrus elemzései a recepciónak ezen a szintjén is kínálnak kapaszkodókat. Arisztokrata vagy gazdag közbirtokosi rang és vagyon nélkül egy alkotó értelmiséginek mi adhat perspektívát egy korszerű, a nyugati mintákhoz közelíteni szándékozott magyar kultúra kiformalásában? A kulturális

¹² MISKOLCZY Ambrus, *Kazinczy Ferenc útja a nyelvújítástól a politikai megújulásig, I–II*, Bp., Lucidus, 2009.

¹³ MISKOLCZY Ambrus, *A felvilágosodás és liberalizmus között: Folyamatosság vagy megszakítottság?: Egy magyar történetészvita anatómiája*, Bp., Lucidus, 2007; Uő., *Kazinczy Ferenc útja, II.*, i. m., 144.

¹⁴ Gergely korábban kimutatta, hogy volt közvetlen csatornán keresztül is kapcsolat Kazinczy korának reformgondolkodása és a reformkor között, nem csupán abban, hogy ismerhették és olvashatták a korai reformerek munkáit, hanem abban is, hogy az 1790. évi magyar országgyűlés rendszeres bizottsági munkálatai bekerültek a reformkori országgyűlési munkálatok folyamatába. GERGELY András, *A „rendszeres bizottsági munkálatok” szerepe a magyar reformkor kibontakozásában*, Tiszatáj, 1974/6, 37–41.

¹⁵ BENDA Kálmán, *Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyar történetéből*, Bp., Gondolat, 1978; Claude MICHAUD, *Felvilágosodás, szabadkőművesség és politika a XVIII. század végén: Fekete János gróf levelezése*, Századok, 1983/3, 558–599; LUKÁCSY Sándor, *A francia forradalom történetírása és a magyar értelmiség (1810–1849)*, Valóság, 1968/6, 17–24.

piac professzionális értelmiségi szerepei még fel sem rémlenek (majd csak az 1840-es évektől), ezért a tárgyi szakszerűséget (hivatalrendszer) a rendi uralom korszerűsítésben felhasználni szándékozó felvilágosult abszolutizmussal való együttműködés (*jozefinista karrier*) tűnik még egy elkötelezetten magyar és a kiváltságrendszert teljesen felforgatni nem akaró fiatal számára is járható útnak. Annál is inkább, mert a magyar rendi alkotmányos rendszer (mint az 1790. évi rendi országgyűlésen, majd a francia forradalom hatására még inkább világossá válik) nem alkalmas egyáltalán felzárkóztató reformok támogatására, egyelőre még a kultúrában sem. Más, a korban már megjelent kevéske értelmiségi szerepek (birtokigazgatás/gazdatiszt vagy házitartó, klerikális szerepkörök, hazai városi adminisztráció stb.) pedig nem értelmezhetők Kazinczy számára a küldetésessé fokozódó víziója szempontjából.

József halála után, hivatalt veszítve alakul ki a következő, a francia forradalom mintáit követő 'titkos társasági' verzió, a jakobinus mozgalom bukásáig. A megtorló, újításokra kevésbé fogékony „felvilágosulatlan” birodalmi abszolutizmus nem igazán partner a megújuláshoz: Kazinczynak nem is sikerül a remélt titkos kamarai tanácsosi rangot megkapnia.¹⁶ Úgy tűnik, Kazinczy számára nem maradt más alkotó értelmiségiként a vágyott emancipáció, sőt kiemelkedő presztízs és társadalmi szerep elérésére, mint az *irodalmi/kulturális társasági szerep* (ma úgy mondanánk: *social networking*). Ez mutatkozott annak az útnak, amely a birodalmon belüli hatalmi helyzet hullámzásaitól valamennyire függetleníthető, és jobb híján talán járható. Ezért a kiterjedt levelezés, kiadói vállalkozások, az irodalmi társasági kapcsolatépítés áthatja szinte teljes életművét. És írói életműve mellett ez egyfajta felvállalt kényszerpálya is, maga kényszerült/törekedett azt a fajta irodalmi társasági életet kialakítani, amely egyben a magyar kultúra felzárkóztatásának/megújításának, és saját szerepvállalásának kerete is.

És ebből érthető meg talán Kazinczy sajátos demokratizmusa, egyszerre arisztokratikus/elitárius és sajátosan demokrata felfogása. Gergely András szerint Kazinczy eszmevilága a 'korai liberális cenzusos demokrácia' felfogása: a felvilágosodás sodrában intellektuális/alkotó teljesítményükkel az arisztokratákkal hasonló szintre emelkedni szándékozó kiváltságos írók/gondolkodók mint egyenlők republikája. Ám míg ők egymással egyenlők, kiváltságosak is, hiszen a rajtuk kívüliek, az olvasók, a kiváltság nélküliek pedig a (köz)nép.¹⁷

Ez szinte a fogantatás fázisa ugyan, de a rendiségen belül születő értelmiségi öntudat és szerepfelfogás első jelentkezéseinek egyike a magyar társadalomfejlődésben. Ez a sajátos értelmiségi önszemlélet az 1840-es években a kulturális piac kibomlásával teljeseedik ki, majd a 'honoráciorok' rendies státuszából lép tovább a közjogi rendiség felbomlása után, az ipari modernizáció viszonyai között az 'úri és művelt

¹⁶ 1792. június 17-én megjelent a királynál udvari kamarai titoknokságot kérni, de hiába: ezt a hivatalt már Hajnóczy kapta meg.

¹⁷ GERGELY, *Kazinczy a történelemben, i. m.*, 291.

középosztály' számában gyorsan gyarapodó, de rendies mentalitását és a magyar kultúra alakításában elitárius-messianisztikus szerepfelfogását megőrző státuszába.¹⁸

Harmadik jegyzetlap: 'debrec(z)enség', avagy van-e debreceni városfejlődési út?

Debrecen történetének kutatásában a néprajz és a történetírás eszmei és módszertani fegyverzetével felvértezett Balogh Istvánon túl az egyetemi 'debreceni történetíró iskola': Szabó István, Rácz István, Orosz István, valamint Irinyi Károly (hátuk mögött persze a Református Kollégium, a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, a Déri Múzeum közgyűjteményeivel és kutató műhelyeivel) a várostörténet majdnem minden területét érintő kutatásaikkal tárták fel a város évszázados fejlődését. A várostörténeti kutatásokban meghatározó történészi érdeklődés arra irányult a konkrét kutatási kérdéseken túl: voltak-e sajátosan egyedi vonásai a város fejlődésének, és ha voltak, miben állt (akár korszakokra vonatkozóan is), hogyan definiálható Debrecen egyedi fejlődésének jellege. Ebből a szempontból a jelenlegi, kibontakozott diskurzusban domináló *irodalomtörténeti*, valamint a *várostörténeti* kutatások – érdeklődésük tárgyában – különbözni látszanak egymástól, amit célszerűen talán a '*debrec(z)eniség*' és a '*debrec(z)enség*' fogalompárossá-
val különböztethetünk meg.

A civis város közel hét évszázados fejlődésének a 18–19. század fordulójára kifutó történetírói recepcióit nehéz röviden összegezni, még ha csak a diskurzust továbbblendító elemeket vesszük is számba. A nyugati szemmel minden „várostelepítő tényező” híján lévő, a Nyírség és a Mezőség határán, védhetetlen területen kialakult apró falvak a 13. század folyamán épültek lassan egybe. A 14. században a település már kiemelkedett a nagyobb táj helységei közül mind népességben, mind vagyonosságban. A 14–15. század fordulóján az 1361-ben királyi szabadalomlevéllel a jobbágyfalvak sorából kiemelt közösség már „a Tisza, a Szamos és a Körösök által határolt Nyírség és Mezőség szinte földrajzi középpontját alkotó jelentékeny ipari, kereskedelmi jellegű helység”.¹⁹ Debrecen felemelkedésében azonban a kialakuló regionális piacközponti „vásáros” funkció mellett, vagy inkább arra ráépülve, egyre meghatározóbb lett a távolsági kereskedelembe való bekapcsolódása a Balti-tengertől a Hernád völgyén át a Havasalföldre vezető észak–déli, illetve a Budától a Tisza felső völgyében fekvő sóbányáig futó kelet–nyugati ún. sószállító út metszéspontjából.

Így bár Debrecen várossá fejlődésének okai között a céhekbe szerveződött kézműipar jelentősége nem tagadható, a 15. században is a város elsősorban mezőgazdasági túlsúlyú település, termelése azonban *nem az önellátás*, hanem a *regionális és főként a távolsági kereskedelem piaci racionalitása* szerint szerveződött. Ez a természetes oka

¹⁸ János MAZSU, *The Social History of the Hungarian Intelligentsia, 1825–1914*, transl. by Mario D. FENYO, New York, Columbia University Press, 1997.

¹⁹ BALOGH István, *A civisek világa*, Bp., Gondolat, 1973, 16.

a rendkívüli mértékű területi expanziónak, amellyel *communitas* birtokolta 5-6000 hektárnyi határterület a 13. századtól a 15. század végéig megtízszereződött,²⁰ helyet adván az eladásra szánt marhák hatalmas gulyáinak, építőanyagot, tüzelőt a debreceni polgároknak.

A vagyonban és lélekszámban gyarapodó mezőváros autonómiája a 16. században, a földesúri hatalom gyengülésével teljesedett ki, a török hódítás nyomán három ország határára kerülve pedig – a rendszeres többfelé adózás, a sarcok és pusztítások ellenére – kialakult a „Debreczeni Respublica”, amelyik a korabeli források szerint a magyar területek legnépesebb lakott helye volt, és amelyiknek területe a 15. század végéhez képest egy évszázad alatt megduplázódva közelített a legkisebb magyar vármegye, Esztergom területéhez, s túlhaladta egyik-másik német fejedelemség területét.²¹

A „respublica”-ban mintegy magasabb minőségű szintézisben összegződtek a debreceni fejlődés sodró folyamatai és a városi közösség sajátosságai. A dinamikusan fejlődő kereskedelem; a piacorientált „árutermelő” mezőgazdasági termelés; a földközösségi – de a jó gazdálkodás felfutásának teret engedő, mert korlátlan határral, „frontierrel” bíró – földbirtoklás és földhasználat; a társadalom árut, kultúrát, vallást, politikai kapcsolatokat közvetítő, egyszerre befogadó és integráló, mert jogokban részesítő nyitottsága; az uralkodói-fejedelmi udvarok pompáját nem becsülő, „amerikaias”, idegeneknek igénytelenséget sugalló építkezési pragmatizmusa; valamint sajátos önkormányzati szervezete. Az a szervezet, amely földesúri joghatóságnak alávetetten születve mindenkor szükségyszerűen hordozta a kifelé való kötelezettség (adózás) befelé közösségi felelősségként jelentkező normatív-regulatív kényszerét és a *communitas* megtartó-megőrző szerepének hitét a közösség tagjaiban. Ez a redisztribúciós kényszer általi szabályozottság – amely az orosz obszcina típusú közösségekben teljes stagnáláshoz vezetett – a debreceni fejlődésben találkozott az árutermelés szülte foglalkozási csoportok, a kulturális szervezetek, valamint a területi alapú (utcák szerint szerveződött) részautonómiák érdekképviseelő, -értvényesítő szervezeteivel. Az érdekcsoportok a választott testületeik (szenátus, ún. hites közönség) és a tisztviselőik (főbíró, szenátorok, utca kapitányok, tizedesek, tízházgazdák) által nyertek befolyást a közösségi politika formálására. A *communitas* megtestesítő intézmények pedig a felelősség delegálásával és a jogosítványok parallel decentralizálásával készítették a csoportautonómiát képviselő szerveződések a nagyközösség iránti kötelezettségek figyelembevételére és teljesítésére.

Ez a sajátos közösségszerveződés biztosított fejlődést, *dinamikus egyensúlyt* Debrecennek, ez nyert kiteljesedést a „Debreczeni Respublicában”. Ez a közösség találta meg saját arcát a kálvini reformációban: Debrecennek a kálvinizmus nem elsősorban a pápai egyház nyomasztó-fojtogató súlya alóli menekvést jelentett, hanem benne morális értékrendjének, normatív-regulatív közösségi szükségleteinek talált a pragmatikus

²⁰ *Uo.*, 31–32.

²¹ Kovács Gábor, *Debreczen városiassága*, Debreczeni Képes Kalendárium, 1918, 21; Mazsu János, *Urbanizáció és dezurbanizáció: Debreczenben a századelőn = Vera (nem csak) a városban: Tanulmányok a 65. éves Bácskai Vera tiszteletére*, szerk. Á. VARGA László, Debrecen, Hajnal István Kör, 1995, 193–213.

puritánizmust értéknek tekintő, a közösségi ember relatív autonómiáját megengedő, a kereskedő-vállalkozó polgárt emancipáló *világképet* és intézményeihez illeszkedő *egyházszervezeti keretet*. Az etnikailag homogén közösségben a reformáció katalizált magas szintű, öntudatában magyar, de látószögében és kapcsolatrendszerében európai iskoláztatást és kultúrát.

Ez a fejlődésben lassan differenciálódó debreceni társadalom az, amelyet a 17. század végére vonatkozóan egy feltételezett magyar polgárság egyik lehetséges „prototípusának” nevezett Balogh István.²² A szabad királyi város címének megszerzése mintegy szentesítette az addig kialakult állapotokat. A 18. század azonban mégsem az ígértet valóra válásának folyamatát indította el. A felkelések, a szabadságharc hadjáratai a város többszöri kifosztásával jártak, a pestis nem csupán tovább csökkentette a város vonzerejét a beköltözőkre, de a népesség abszolút csökkenését is magával hozta. Talán a háború okozta veszteségnél is súlyosabb hatással volt azonban a városra a török kiűzésével a Habsburg Monarchia konszolidációja és határai közé záródással a város távolsági kereskedelmi kapcsolatainak beszűkülése.

Debrecen a 18–19. század fordulóján a Magyar Királyság területének legnépesebb, vagyonos és befolyásos városa, és ami leginkább egyedivé teszi, hogy kevésbé sorolható be a várostörténeti irodalomban használt tiszta várostípusok bármelyik skatulyájába is. Ez persze nem kivételes egyediséget jelent elsősorban, hanem olyan történetileg kialakult összetettséget, amelynek felfejtése nélkül nem lehet a város 18–19. század fordulójától lezajlott modernizációs/marketizációs folyamatait sem megérteni. A „szép új világ” küszöbére érkező várost látogatói nevezték parasztvárosnak, nagy falunak, a nyakas parasztpolgár „cívisek” városának, de kalmárvárosnak, „kálvinista Rómának” vagy éppen a magyar szabadságharcban játszott szerepe miatt a „szabadság őrvárosának”. Ki látta helyesen, melyik arca is igazi?

Jó választ semmiképp nem adhatunk, ha csupán valamelyik arcát akarnánk valódinak, meghatározónak állítani. A korabeli Debrecen lényegét leginkább egy távoli analógia, a hinduizmus hármas istenségének, *Trimúrtnak* a metaforája fejezheti ki talán. Trimúrta a hinduizmusban Brahma (a teremtés), Visnu (a megtartás) és Siva (a rombolás) három istenének egysége.²³ Debrecen történelmi meghatározottságaiban is *egyenrangúan voltak jelen* a mezővárosból (oppidum) szabad királyi városi rangra (civitas) emelkedett közösség (communitas) gazdálkodásában: egyrészt a telekszervezet, a ráépült szerkezetekkel; másrészt a földesúri, valamint királyi kamarai kiváltságok, haszonvételek; harmadrészt pedig a „kalmár város”, a különböző szintű gazdasági-kereskedelmi tevékenység üzleti szemléletű érdekviszonyai és szerkezetei.

²² BALOGH, *A cívisek, i. m.*, 62.

²³ A Trimúrta (Ísvara) annyiban tér el a keresztény szentháromság fogalmától, hogy benne három *egyenrangú*, egymástól független istenségről van szó, akik az egyetlen isten megtestesülései. Ábrázolása ritka, ekkor háromfejű alakként ábrázolják, akinek egy nyakon ülő három feje előre és jobbra, balra néz, vagy egy fejen három arc néz a megadott irányokba. Debrecenhez közelebbi metafora a Szabó Magda által alkotott „Debrecen három arca”. SZABÓ Magda, *Kívül a körön*, Bp., Szépirodalmi, 1980, 543–550.

A szűkebb értelemben vett települést (belső város) 166.286 magyar/katasztrális holdnyi (95.720 hektár, 957 négyzetkilométer) városi határ vette körül, amely különböző jogcímen került a város birtokába vagy tartós használatába. (Lásd az 1/A, 1/B, 1/C mellékleteket a tanulmány végén.) Debrecen tényleges területe határaival együtt – Szabadka mellett (974 négyzetkilométer) – a Kárpát-medence legnagyobb városi területe volt, megközelítette a legkisebb vármegye, Esztergom (1077 négyzetkilométer) területének nagyságát. A város nagy kiterjedésű földbirtokai adták bevételi forrásainak legjavát. A város földesúri jogaiból, javadalmaiból (italmérési jog, vásári és piaci jövedelem, halászat, letelepedési díj, melyekhez régebben a kocsmák, mészárszékek, só- és dohányárusítás jövedelmei is járultak) volt a közösség második nagy bevételi forrása. A város gazdálkodásának harmadik pillére a kézműipar és a kereskedelem voltak.

Debrecen gazdálkodásában a kereskedők és a kalmár szellem súlyát önmagában is mutatja, hogy birtokainak közel felét üzleti alapon szerezte meg, vásárolta vagy zálogbirtokként használta („szerzett jószág” üzleti zálogként, biztosítékként maradt tartósan a város használatában). Az alföldi mezővárosi fejlődésre jellemző telekszervezet a 19. század derekáig meghatározta a város gazdálkodását és térszerkezetét, térhasználatát. (Lásd az 1/B mellékletet.)

A palánkkal és árokkal körbezárt „belső” város (amelynek területe a 19. század közepén 370 hektárt tett ki), nem érte el a teljes városi terület 4 ezrelékét, de az 50.000-es lakosságszámhoz viszonyítva még így is nagynak számított. (Ezért nevezték nagy falunak.) A kialakult kiváltságrendszer szerint csak a kiváltságos, teljes jogú polgárok birtokolhattak a városban belső telket és házat Debrecenben. 1848-ban 3500 adóköteles házat írtak össze a városban, ennyire becsüljük a cívis polgárság nagyságrendjét. A telekszervezet rendszere a belső házhellyel rendelkezőknek a város határaiban további földterületet biztosított különböző övezetekben és használati célra.

A város mint földesúr is birtokolt jobbágytelkeket (8000 hektár) három, a határhoz közeli, de nem a határain belüli településeken. A feudális kiváltságokra és a tradicionális feudális gazdálkodásra épülő merev érdekrendszer és az ezt reprezentáló telekszervezet és határhasználat, a belőle húzott jövedelem a *konzervatív, kiváltságörző, a változásokat mereven elutasító magatartásforma* fő mozgatórugója Debrecenben a 19. század elején is. A város földesúri jogai, javadalmai, az úgynevezett „haszonvételek”, valamint a szerzett földterületek üzleti hasznosítása már egyszerre vezetett *elvi kiváltságörzéshez, de nagyon is gyakorlatias üzleti, piacorientált magatartáshoz*.

A 18–19. század fordulójának évtizedeiben pedig a piaci viszonyok átalakulása, az áruforgalom, hitelviszonyok fejlődése, a kiváltságrendszer keretei között is egyre jobban érvényesülő verseny a többszintű (interregionális, regionális, kistérségi, lokális) piacközponti szerepet is betöltő város gazdálkodásában kitermelte a *modern kapitalista piaci viszonyok iránti fogékonyságot*.²⁴ (2. melléklet) Kazinczy korában tehát Debrecen

²⁴ GYIMESI Sándor, *Vásárok és kereskedők Debrecenben a feudális kor végén, I–II*, A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve, IX, 5–15, valamint A Hajdú Bihar megyei Levéltár Évkönyve, X, 131–157; DANKÓ

minden tranzíciós válságával, a megújulás gyötrelmeivel és belső feszültségeivel együtt is a Magyar Királyság talán legnépesebb, vagyonos, jelentős befolyással rendelkező városa, amelynek kisugárzása jóval túlterjeszkedett megyényi birtokain/határterületein is. E vonzás egyik pillére volt a saját városi gazdálkodáson és a regionális szerepkörön is túlmutató hármass piaci vonzaskörzet.²⁵ A másik pedig az egyházszerkezet és az oktatási rendszer fél országra kiterjedő kapcsolatrendszere és befolyása, amelyeknek reprezentációjaként a 'debreceni műveltség'-et,²⁶ a Debrecenről századok óta kialakult mítoszt²⁷ is fenntartották-táplálták a gyarapodó, a stagnáló és a válságos időkben is. (2–4. mellékletek)

Borbély Szilárd feszesen szép mítoszkritikai gondolatmenetében elemezte Debrecen mítoszának születését és alakulását a századok sodrában:

Ne feledjük el, hogy Debrecen formálódó mítosza, amely akkor még inkább a város *híre, hírneve* volt pusztán, a gazdagságról szólt. A szorgalomról, a takarékoságról, vagyis az isteni kiválasztottság hitéről. Debrecen városa sokáig a bőség metaforája volt, amely bőség az isteni kiválasztottság tudatával fonódott össze. [...] Debrecen a gazdagság és a termékenység Kánaánjának látták mégis egészen az 1700-as évek második feléig.²⁸

Majd Borbély az elemzésében a gazdálkodás viszonyainak átalakulása, a klíma változása, a hatalmi kontextus kihívásai (amelyben a központi hatalom inkább Nagyváradot támogatta Debrecen ellenében), a civis társadalom és mentalitás gyötrelmes stagnáló/hanyatló átalakulása sem sodorták el Debrecen mítoszána emanációját sem a város önszemléletében, sem pedig a várost kívülről szemlélők megítélésében. Sőt, Borbély felvet olyan recepciót, amely szerint Debrecen mítoszána (és talán aminek a 18–19. század fordulóján a tranzíciós krízis ellenére is reprezentációja volt a mítosz – M. J.) erejét mutatja, hogy Kazinczy Csokonai növekvő közkedveltségének növekedése miatt is kereshetett ellenmérget.²⁹ Talán ez is motiváló eleme lehetett a várossal, majd a város ellen folytatott diskurzusának, amelyből a 'debreczeniség' született.

A fő oka és célja a 'debreczeniség' diskurzusnak azonban – visszatérve korábbi okfejtésünkhöz – történetírói szemszögből ítélve mégis az lehetett, hogy megfelelő

Imre, *A debreceni vásárok vonzaskörzete a XVIII–XIX. század fordulóján*, A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve, I, 142–146; MAZSU János, *Piac, kereskedelem, kapitalizálódás és Piactér Debrecenben a 19. században*, I–II, Metszetek, 2012/2–3, 54–69. és 2013/4, 54–86.

²⁵ *Magyar Néprajz*, szerk. PALÁDI KOVÁCS Attila, VIII. kötet, 844; *Debrecen funkcionális vásári vonzaskörzetei*. <http://mek.niif.hu/02100/02152/html/08/404.html> (Az alaptérkép átdolgozott, kiegészített változatát lásd alább, a 2. mellékletben.)

²⁶ TEPERICs Károly, *A debreceni oktatás területi kapcsolatainak történelmi előzményei*. http://terd.unideb.hu/doc/de_okt_v.pdf (Lásd még a 3. és 4. mellékletet.)

²⁷ BORBÉLY Szilárd, *Debrecen mítosza*, *Alföld*, 2011/10, 3–6.

²⁸ *Uo.*, 3–4. (kiemelés az eredetiben)

²⁹ *Uo.*, 4.

infrastruktúra³⁰ híján a magyar kultúra megújításának általa képviselt módozatát és saját kiemelt szerepét Kazinczynak magának kellett megkonstruálni/megteremteni. Ehhez tűnhetett célszerűnek a több szálon folytatott irodalmi kapcsolatépítés (levelezés, lapalapítás, közvetlen személyes kapcsolatok) mellett a módszer és a vezérszerep legitimitációjának megteremtéseként egy alkalmas (vagy akként kreált) partnerrel szemben megnyert vita.

Negyedik jegyzetlap: a 'debreczeniség' már születése pillanatában sem a 'debrecenség' ellenpárja volt, de nem is a 'jó értelemben vett' debreczeniség?

Ahogy Debreczeni Attila elemzésében kibontakozott a vita eszkalálódó folyamata, az is egyre világosabbnak tűnhet, hogy a folyamatban nem a korabeli Debrecen fejlődésének tényleges sajátosságai fontosak Kazinczy számára, hanem egy olyan vitapartner, aki elég erős ahhoz, hogy meggyőző legyőzése egyértelművé tegye újító eszméinek és saját szerepének fölényét, egyedüli célravezető módját.³¹ E méltó – mert általánosítható – ellenfélnek ráadásul egész értékrendjében, mentalitásában világosan reprezentálnia kellett mindazon értékeket, amelyek védhetetlenek egy fejlődés–elmaradottság koordináta mentén.

Úgy vélem, Kazinczy 'debreczeniség' konstrukciója a diskurzusban elsősorban ezt a legitimitációs célt szolgálta, ezért nem érdekelte – a debreceni partnerek és városi hivatalosságok előbb méltatlankodását, majd haragját is kiváltva – a város fejlődésnek egésze, belső dilemmái, vagy éppen a „jó értelemben vett debreczeniség”-ként mindazok a sajátosságok, amelyek akár pozitívan is megítélhetők lehetettek volna. Debrecent a mítosza, a debreceni műveltség emanációja tette Kazinczy számára méltóvá, a város fejlődésének korabeli ellentmondásossága, többrétegűsége pedig alkalmassá arra, hogy belőle a magyar kultúra megújítási kényszerének erős, de nyakasan száralmas, védhetetlen értékrendű képviselője formálódjék. Egy történésznek is így válik érthetővé és elfogadhatóvá Debreczeni Attila konklúziója: a 'debreczeniség' mint retorikai konstrukció Kazinczy előtt nem létezett, Kazinczy után viszont dominálta mind a Debrecenről formált kép, mind pedig a civis város önmagáról alkotott képét. De a várostörténeti kutatások hozadéka figyelmeztet arra is, hogy a 'debrecenséget', a város fejlődésének egészét, a város szerepét a magyar gazdaság fejlődésében, a felekezeti viszonyok alakulásában, vagy éppen a nemzeti műveltség születéséhez vezető hosszabb történeti folyamatokban és a

³⁰ Ideértve a birodalmi hivatalrendszert, a nemesi alkotmányos intézményeket és a korábban felsorolt szervezeteket, amelyek támogató eszköztáruul szolgálhattak volna a kultúrát megújító/felzárkóztató folyamatnak és kiemelkedő alkotó értelmiségi szereplőinek.

³¹ Miért nem 'szögediség' vagy éppen *A debreczeniség mintázatai* című kötetben is reprezentált 'kecskemétiség' került Kazinczy fókuszába? A 'szögediségre' éppen Debrecen fejlődésével összevetve lásd SZÉLPÁL K. LÍVIA kiváló disszertációját: *A Tale of Two Hungarian Cities: The Making and Reading Modern Debrecen and Szeged, 1850–1914*, Bp., CEU eTD Collection, 2012.

modernizációs paradigma horizontját is tekintve érdemes lehet vizsgálni. Ahogyan a magyar történeti fejlődésben alapvető fordulópontra volt a 18. század utolsó harmadától a világgazdaság rendszerében nyugat-európai centrummal kibontakozott ipari modernizáció folyamata, illetve az a dilemma, hogy a kontinens elmaradottabb régiójában a magyar társadalom hogyan illeszkedik az átalakuló európai rendbe, úgy a modernizációs paradigma kontextusa nélkül nem teljesen fejthető fel Debrecen újkori fejlődésének jellege sem.

Több mint meggyőző tehát Debreczeni Attila álláspontja, hogy a Kazinczy konstruálta vita után nem igazán nyílt lehetőség Debrecen fejlődéséről úgy elmélkedni, hogy egyáltalán nem vették tekintetbe a kialakított nagy erejű, jól pozicionált dichotóm retorikai terminust. Főleg, mert egyetérttek Borbély Szilárd lényeglátó megállapításával: Debrecen modern kori mítoszát és a belőle nagyban táplálkozó városidentitást főként a költők, írók teremtették meg.³² Ők pedig tekintélyes, hiteles értékítéletként fogadták el a kazinczyánus paradigmát, amely ellen csak úgy lehetett védekezni, ha olyat is találtak a város fejlődésében ('jó értelemben vett debreceniség'), ami nem illett talán teljesen a dichotóm paradoxon negatív képébe.³³ Írásaikban explicit módon nem kérdőjelezték meg azt, hogy a fejlődés–elmaradottság tengely melyik pozíciójához kapcsolódik a város.

A Debrecen újkori történetével foglalkozó szaktörténeti munkák többségének szemlélete sem mentesülhetett teljesen a kazinczyánus diskurzusban született 'debreceniség' kép hatása alól. Azonban Balogh István néprajzos indíttatása, a Szabó István-féle iskola debreceni történetíróinak a paraszti-népi társadalom kutatásában manifesztálódott történet szemlélete a 'jó értelemben vett debreceniség' kereteit jócskán feszegető gazdagsággal bontakozott ki szaktudományos kutatásaik tematikájában és a debreceni városfejlődés sokszínűségének feltárásában. És annak az álláspontnak a kifejtésében, hogy létezett sajátos debreceni városfejlődési út, bár korszakonként más és más sajátosságai domináltak. A szaktörténeti Debrecen-kutatások azonban nem csupán a kazinczyánus kép ellenméreg pozícióját feszítették szét, de más horizonton a fejlettség–elmaradottság dichotómiáján nyugvó modernizáció domináns szemléletét is megkérdőjelezték: a mezővárosi és/vagy alföldi sajátos városfejlődési út vizsgálatában eljutottak a leegyszerűsítőnek bizonyult dichotóm (fejlettség–elmaradottság, centrum–periféria) modernizációs paradigma kizárólagosságának meghaladásához.

Orosz István fogalmazta meg explicit módon a cívis várossal foglalkozó fél évszázados munkássága egyfajta összegző konklúziójaként,³⁴ hogy az európai iparosodási folyamatok és a modernizációs elméletek jobb megismerése is segíthet Debrecen fejlődésének, a debreceni városfejlődési út megértésében. Felvetette, hogy talán elhamarkodott a történeti recepciónak csak a fejlettség (Nyugat-Európa) – elmaradottság (Kelet-Közép-Európa) koordinátatengelyei mentén értelmezni.³⁵ Orosz István szemléletében

³² BORBÉLY, *i. m.*, 4.

³³ *Uo.*, 4–6.

³⁴ OROSZ István, *A fönix és a bárány városa*, Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, 2015.

³⁵ *Uo.*, 225.

már erőteljesen érvényesült a Ránki György által a magyar történetírásban elindított *ipari modernizáció paradigma* kutatásának hatása is.

Ránki György, aki kutatásainak nagyobb részét annak szentelte, hogy – az ipari modernizáció centrumához képest elmaradottabb Közép-Kelet-Európa felzárkózó fejlődésének sajátosságait vizsgálva – kimutassa: nem a centrum normái szerint, hanem az önálló regionális modellként is leírható régiót saját mércéje szerint kell megítélni.³⁶ Egyik, éppen a Debreceni Egyetem elődjén tartott szemináriumán fejtette ki Ránki az álláspontján vitatkozó diákjainak a következőt. A világgazdaság centrumának modernizációja szerinte is meghatározó a recepciójában, vagyis igaz: „Minden út Rómába vezet” – de más és más térségből más és más úton lehet eljutni Rómába. Ránki és Orosz álláspontjának különösen nyomatékot ad közelmúltunk és saját évtizedünk, amikor már az erőforrások kimerülése, a természeti környezet és a klímaviszonyok drasztikus romlása önmagában is kritikája annak a felfogásnak, hogy mindig a centrumrégiók fejlődésének abszolutizálása és követése vezet csak hatékonyan a fejlettséghez. Mint ahogyan reményeink szerint változóban van a fejlettség tartalma is.

Így ma már másként gondolkozhatunk Debrecen gazdálkodásának több vonásáról: a város és határai sajátos ökonosztát³⁷ működési módjáról; a városi belső piac, a határon belüli piac és a távolsági kereskedelem dinamikus egyensúlyára épülő, a városi közösség életét működtető gazdálkodás-(ön)kormányzás-műveltség szerves, válságokon keresztül bukducsló, majd a kihívásokhoz igazodó/megújuló, a közösségi felelősséget érvényesítő fejlődéséről. Lehet, hogy a város újkori fejlődése nem csupán hanyatlástörténet, lehet, hogy a mércénket is érdemes újragondolni?³⁸

Ezért igazán izgalmas és szakmai-intellektuális kihívás számomra a debreceni városfejlődés sajátosságainak megítélésében (újra) kezdeményezett, inspiratív erejű diskurzus, amelynek egyik fő esélye lehet éppen az, hogy a valóban dominánssá vált kazinczyánus 'debreczeniség' recepciót és „az ellene védekező”, ha tetszik, a 'jó értelemben vett debreczeniség' tényezőit, a várostörténeti kutatások horizontján megjelent paradoxont fessegető eredményeket, valamint a tágabb modernizációs kontextust is tekintve lehetne tovább haladni. A félszázada Balogh István kezdeményezte diskurzus újrafelvételét az teheti – a már bemutatott tudományos teljesítményeken túl is – ígéretessé, hogy meg tudjuk-e diszciplínáink közös kutatási feladataként fogalmazni: volt-e/van-e sajátos debreceni városfejlődési út? Beszélhetünk-e – a kazinczyánus

³⁶ BEREND T. Iván, RÁNKI György, *Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században*, Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1969; KÖVÉR György, GYÁNI Gábor, *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*, Bp., Osiris, 2004 (lásd ezen belül: *Értelmezési keretek*, 11–38; *Településszerkezet és településhierarchia*, 50–70).

³⁷ A fogalomról LISKA Tibor, *Ökonosztát*, Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1988.

³⁸ Érdekes új eredményeket kínál a történeti kutatások számára is a kliometria vagy a digitális és térinformatikai adatbázisok használata. SCOTT M. EDDIE, *Ami „köztudott” az igaz is? Bevezetés a kliometrikus történetírás gondolkodásmódjába*, Debrecen, Csokonai, 1996; KÖVÉR György, „...gondoltam, ha olyan drámai története van Magyarországnak, jó, ha magyarul tanulok”: *Beszélgetés Scott M. Eddie amerikai kliometrikus történészsel*, *Aetas*, 2004/1, 187–198.

'debreczeniség' konstrukció jelentőségét is érdemben felismerve – 'debrecenség'-ről és 'debreceniség'-ről, várostörténetről, mítoszokról, közösségi identitásról, városstratégiáról – nem csupán megcsontosodott toposzokat és antinómiákat, de a diszciplináris határokat is érdemben túllépve?³⁹

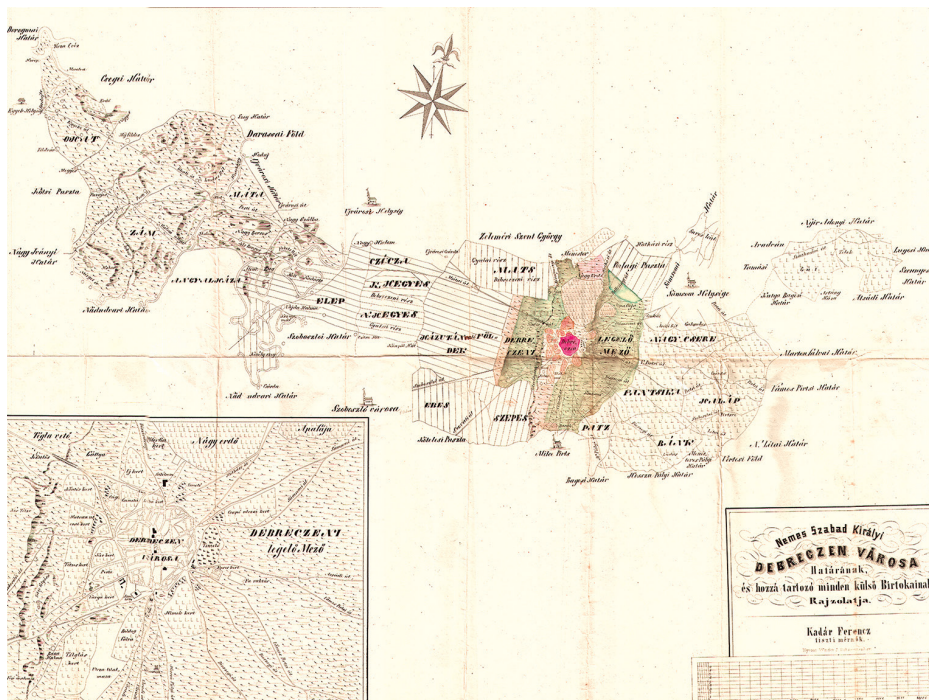
FÜGGELÉK

1. melléklet

Debrecen térszerkezete a 18–19. században

1/A melléklet

Debrecen határának és „hozzá tartozó minden külső birtokainak rajzolatja” a 19. század közepén

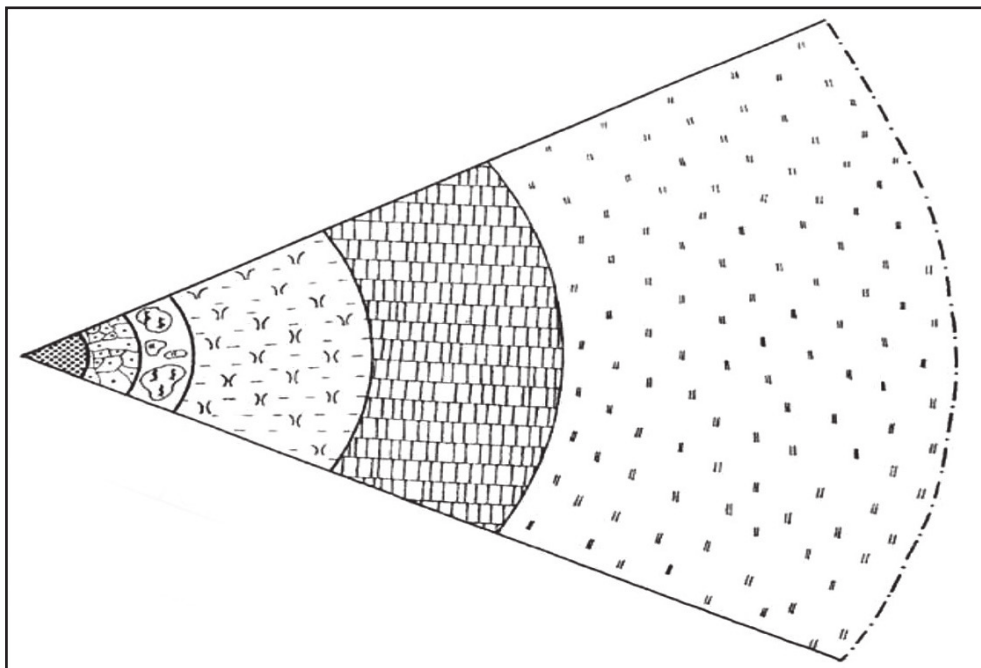

Forrás: HBML Nyomtatott térképek, Kádár Ferenc, DVT ny-209

³⁹ A Magyar Emlékezhelyek Kutatócsoport által szervezett 2018 januári konferencián és a konferencia kötetében helyett kapott műhelyek mellett a továbbiakban meghívást kaphatnának a Debreceni Egyetemen nagy szakmai hagyományokkal bíró településföldrajzi iskola kutatói, a modernizációs paradigmák és az eltérő fejlődési utat járó térségek, települések kutatásával foglalkozó régiókutatás, vagy éppen a történettudomány térszemléleti fordulata ('spatial turn') hatására szárnyait bontogató GISStory(HGIS) iskola, amely térinformatikai adatbázisaival és módszertanával adhatna hozzájárulást közös gondolkodásunkhoz.

1/B melléklet

A telekszerkezet merev vázára épülő terület-/határhasználati szerkezet

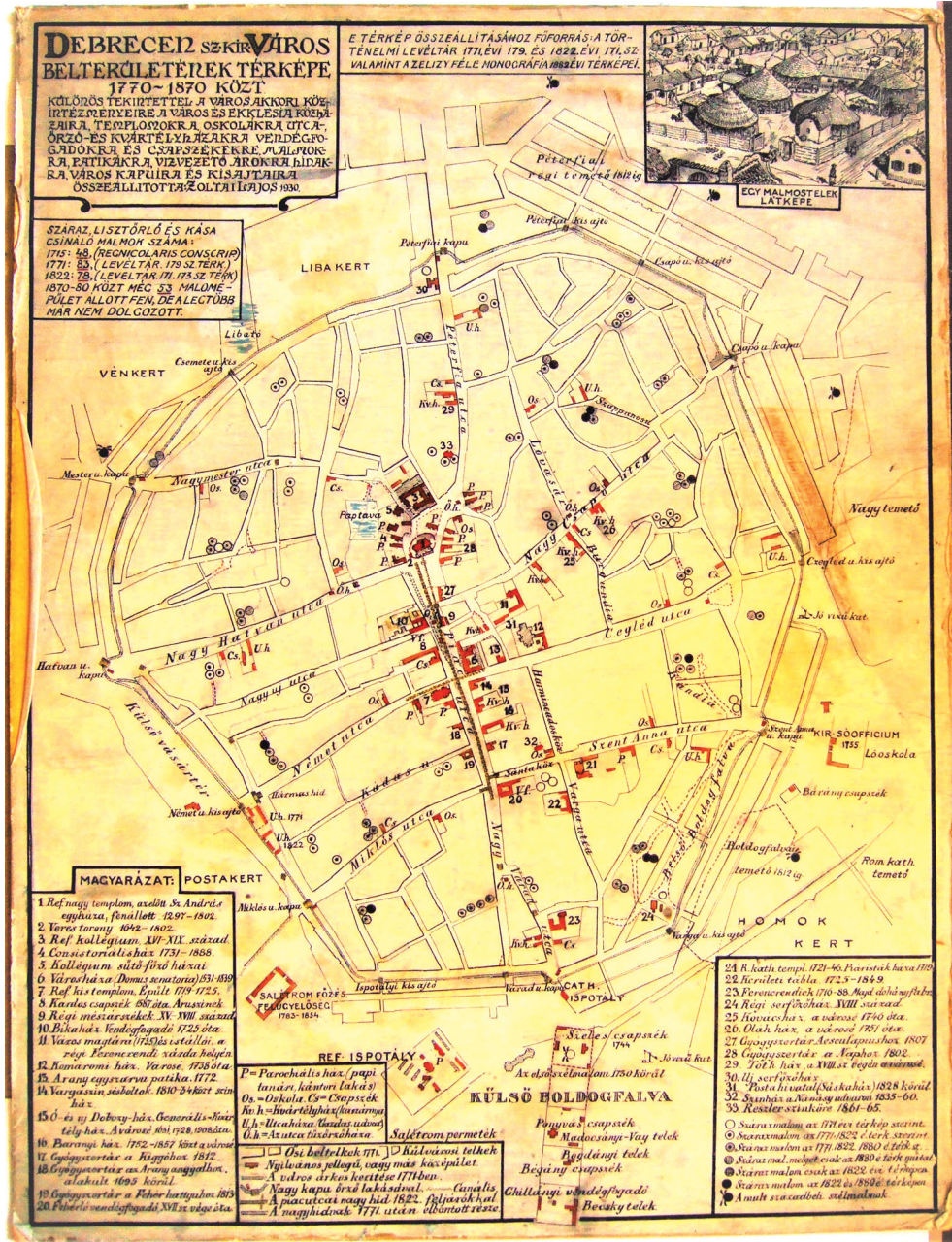

Jelmagyarázat

A földhasználat Debrecenben, balról jobbra haladva:

1. belterület/lakóterület („belső város”)
2. ólaskertes övezet
3. gyümölcsösök, káposztáskertek
4. belső legelők
5. szántó öv
6. külső legelők

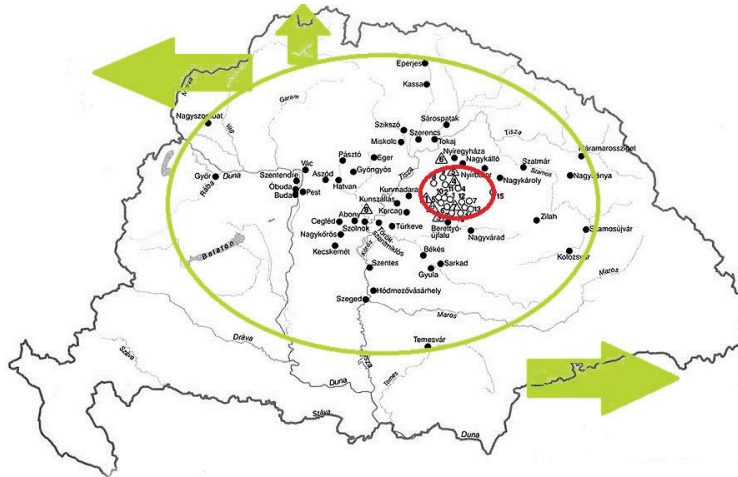
1/C melléklet
A belső város 1770–1870 között

Forrás: Zoltai Lajos rekonstrukciója a térképen feltüntetett források alapján, 1930.

2. melléklet

Debrecen üzleti és kereskedelmi kapcsolatrendszere a 18–19. század fordulóján

Forrás: *Magyar Néprajz*, szerk. PALÁDI KOVÁCS Attila, VIII. kötet, 844, *Debrecen funkcionális vásári vonzáskörzetei*, <http://mek.niif.hu/02100/02152/html/08/404.html>

DANKÓ Imre, *A debreceni vásárok vonzáskörzete a XVIII–XIX. század fordulóján*, *A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve*, 1, 142–146.

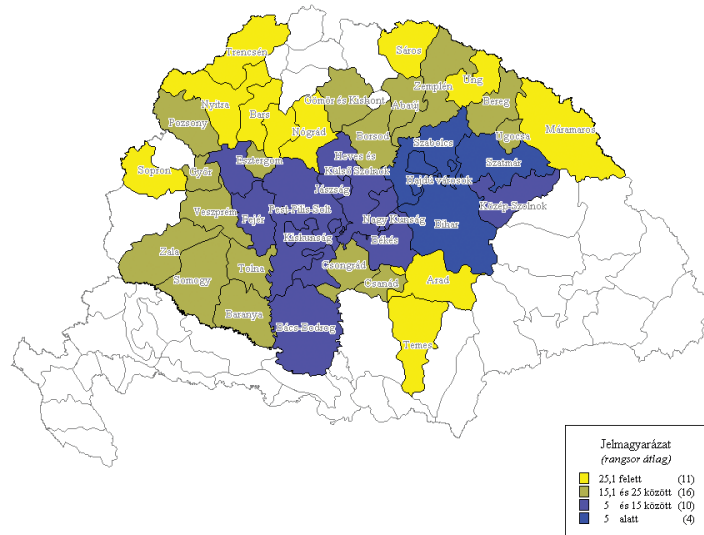
Az alaptérkép átdolgozott, kiegészített változata: MAZSU János, *Piac, kereskedelem, kapitalizálódás és Piac tér Debrecenben a 19. században*, II, *Metszetek*, 2013/4, 69–70.

Jelmagyarázat:

1. piros/belső ovális: a napi és heti piacok vonzáskörzete
2. külső/zöld ovális: a nagyvásárok vonzáskörzete
3. zöld nyilak: az országhatáron túlnyúló kereskedelmi forgalom irányai és nagyságrendje

3. melléklet

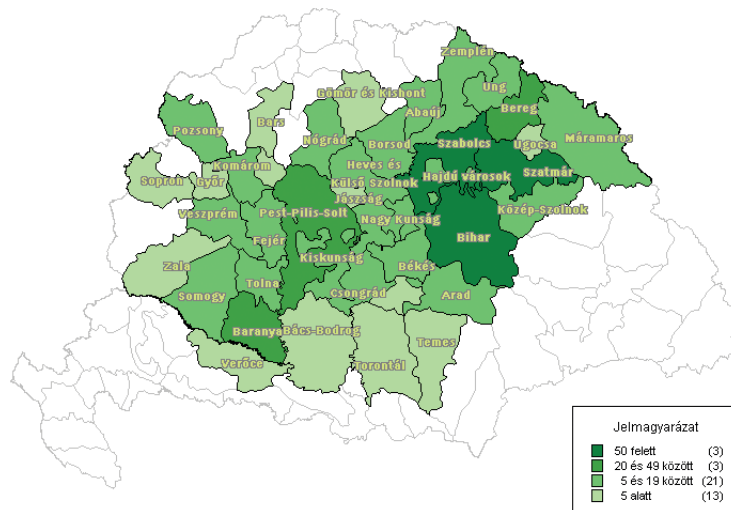
A Debreceni Református Kollégium területi kapcsolatai a 18. században

Forrás: TEPERICS Károly: *A debreceni oktatás területi kapcsolatainak történelmi előzményei*, 7. http://terd.unideb.hu/doc/de_okt_v.pdf (letöltés: 2020. 11. 10.)

4. melléklet

A Debreceni Református Kollégium partikuláinak száma megyénként, 1875-ben

Forrás: TEPERICS Károly: *A debreceni oktatás területi kapcsolatainak történelmi előzményei*, 8. http://terd.unideb.hu/doc/de_okt_v.pdf (letöltés: 2020. 11. 10.)

MAZSU JÁNOS
ny. egyetemi docens
DE GTK Közgazdaságtan és Világgazdaságtan Intézet
janos@mazsu.hu

*Notes to Interpret/Assess the Historical Development of a City:
'debreceniség (Debreceness)' and/or/versus 'debrecenség (Debrecenity)'*

Abstract: The Research Group for Hungarian Realms of Memory affiliated to the Institute of Hungarian Literary and Cultural Studies at the University of Debrecen has taken on the thread of a long-running debate with its latest research program. Its research results were published in the conference volume entitled "Patterns of Debrecen...". The studies presented in this volume are extremely inspiring, especially the analysis of Attila Debreczeni, which proves to those approaching the topic from other disciplines that the term 'Debreceness' is not as timeless as it is commonly used. The term was coined at the turn of the 18-19th century by Ferenc Kazinczy, who was calling for the renewal of Hungarian culture and language. Its aim was to draw a deterrent example of a remnant that hinders the catching-up of Western European cultural development. He created his deterrent example from the most backward elements of the urban development peculiarities of Debrecen - this is the term 'Debreceness'. Kazinczy's rhetorical construction became so strong that those who thought about the development of the city, about the special role and identity of Debrecen could not later get rid of the discursive position of defence. Other intellectual workshops examining the history of the city (historians, settlement geographers, church historians, others) can finally find proved the strength and impact of the Kazinczyan discourse and the term he coined as part of the development of the Debrecen mentality and identity. However, based on their research results, they came to the conclusion that the peculiarities of urban history of Debrecen, and its role in Hungarian nationwide development was richer and more diverse than the Kazinczyan term. Therefore, in addition to the 'debreceniség/Debreceness' category, it is also worth examining whether there was a specific urban development path of Debrecen, which can be called 'debrecenség/Debrecenity' to avoid misunderstandings. In the light of recent modernization theories and current developments (depletion of traditional resources driving industrial modernization, environmental damages, climate change), the urban development of Debrecen cannot simply be classified as a lagging and receding force compared to the development of the central regions. Moreover, perhaps it can bring lessons and specific (partial) solutions to the interpretation of development that does not absolutize growth at all costs. The re-enacted debate is an intellectual challenge for all scientific workshops dealing with the urban development of Debrecen, their collaboration and the organization of a joint research project promise real scientific progress.

Keywords: urban history/urban identity; discourses on special features of urban development of Debrecen; Kazinczyan debate; paradigms of industrial modernization

DOI: 10.37415/studia/2021/1-2/312-331.

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

